

Тема 3. Берестейська церковна унія 1596 р.

План

1. Криза православної церкви в Україні в XVI ст.
2. Програми церковної унії.
3. Берестейські собори 1596 р. та їх наслідки.

Основні поняття:

Унія, греко-католики, національна церковна еліта, Берестейські собори, Артикули Берестейської унії.

Література:

1. Берестейська унія (1596–1996) : Статті й матеріали. – Львів, 1996.
2. Грушевський М.С. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці // Жовтень. – 1989. – № 1-3.
3. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – К., 1966.
4. Історія християнської церкви на Україні. Релігієзнавчий довідковий нарис. – К., 1992.
5. Історія церкви та релігійної думки в Україні : Навч. посібник : У 3-х книгах. – К., 1994.
6. Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство : Підручник. – К., 1997.
7. Огієнко І. Українська церква : В 2-х т. – К., 1993.
8. Основні документи Берестейської унії. – Львів, 1996.
9. Полонська-Василенко Н. Історія України : У 2-х т. – К., 1992.
10. Стахів М. Христова Церква в Україні. 988–1596. – Львів, 1993.
11. Харишин М. Напередодні Берестя // ЛІС. – 1996. – № 4. – С. 46–48; № 5. – С. 40–43.
12. Яроцький П. “Щоб усі одне були...” Церковні унії в Україні // ЛІС. – 1994. – № 2. – С. 13–16.

Питання 1. Перед початком роботи доцільно поставити евристичну проблему: знайти причину та мотивацію полярних оцінок подій 1596 р.

Семинар продовжується аналізом ставлення до Берестейської унії різних релігійних течій та історичних шкіл, зауваживши, що і сьогодні, через 400 років після подій, її значення оцінюється по-різному, хоча масштабність і всеукраїнський характер явища очевидні і безперечні.

Православні схильні вбачати у запровадженні унії катастрофу, що супроводжувалася насильством і відривом від православ'я значної частини віруючих.

Греко-католики акцентують увагу на позитивних наслідках, підкреслюючи, що завдяки їй в українських землях вдалося зберегти традиційний православно-візантійський обряд і вижити.

Церковна унія (лат. unio) – це такий союз, коли православні церкви, ви, що об'єднуються з католицькою, приймають її догмати і загальне керівництво в особі римської курії, але зберігають для себе практику

богослужіння, обрядів. Існують уніатські церкви грецького (або візантійського), халдейського, маронітського, вірменського, коптського обряду.

В ході обговорення робимо акцент на тому, що причини Берестейської унії тісно переплетені з політичними, духовними процесами, що відбувалися в українському суспільстві за умов державного життя Речі Посполитої.

Суспільно-політичний аспект. Державно-правове становище православної церкви в польсько-литовській державі докорінно відрізнялося від становища, коли українські землі мали власні форми державності. Опинившись в багатоконфесійному середовищі і втративши підтримку держави, православна церква поступово занепадає.

Основним джерелом сили православної церкви завжди була знать. Але з переходом знаті в протестантизм чи католицизм церква, закономірно, почала втрачати свій суспільний вплив.

Більше того, інонаціональна державна влада надавала пріоритет розвитку католицької церкви, до якої був приналежний польський нобілітет.

Економічний аспект. Тривалий час православна церква Великого Князівства Литовського була децентралізована. (Протягом XIV–XV ст. неодноразово порушувалась єдність Київської митрополії. Її осідок був то в Москві, то в Новогрудку, то в Києві). Ця децентралізація управління призводила до економічного занепаду церкви, як єдиного організму, місництва і регіоналізму.

На початку XVI ст. посилювався приплив до ієрархії середньої та дрібної шляхти, що, здебільшого, зовсім не мали духовного покликання, не розуміли та не цінували церковну службу, розглядаючи високі церковні посади, як джерело своїх матеріальних достатків. Усе це призвело до деморалізації й розладу на нижчих щаблях церковної ієрархії.

Активізуючи за допомогою бесіди загальноісторичні знання студентів про суспільно-політичні та економічні підвалини Берестейської унії, підводимо їх до розуміння делікатності церковно-канонічного аспекту проблеми.

Церковно-канонічний аспект. Демократичні норми канонічного устрою української церкви (її соборноправність) йшли у розріз формам церковного управління, сприйнятливим для польсько-литовського нобілітету. За умов, коли шляхта займала високі церковні посади, православні братства виступали як противага їм. Але, врешті-решт, цей конфлікт церковних братств та ієрархії розколював церкву, порушував церковну єдність, дезорганізовував церковне життя, призводив до канонічного хаосу.

Отже, обставини змушували керівників української православної церкви – по суті, тодішніх головних українських суспільних діячів – шукати виходу з ситуації, схожої на глухий кут.

На закінчення розгляду цього питання зауважимо, що історичний сенс вибору української духовної еліти слід врешті вбачати в драматичній дилемі: рятувати конфесію, жертвуючи національною самобутністю народу, чи рятувати національну самобутність, реформуючи конфесію.

Ідея унії збуджувала надію, що таким чином зрівняються права і привілеї пригнобленої української церкви з панівною римо-католицькою.

Питання 2. При відповіді на питання слід зважати на те, що аргументами на користь унії були: 1) сподівання на те, що високоавторитетна і добре організована католицька церква запровадить серед православних бажаний порядок і дисципліну; 2) що внаслідок цього зросте престиж єпископів серед духовенства та мирян; 3) буде досягнуто повної рівноправності православних у Речі Посполитій (знати перестануть ігнорувати при розподілі службових посад, міщани не будуть надалі зазнавати дискримінації в містах); 4) єпископи стануть членами впливового Сенату.

Для правильної відповіді на питання варто простежити хроніку подій, котрі відображали еволюцію програм церковної унії.

Підготовка до церковної унії проходила з двох сторін, латинської і православної, окремими етапами. З православного боку ідеєю унії турбувалися єпископи і князь Костянтин Острозький, про унійні заходи якого цікаво висловився М.Костомаров: "Унія в планах Острозького була не такою, якою її підготовляли на Русі єзуїти і їх підсобники. Острозький визнавав православну церкву вселенською, а не національною, не лише церквою Русі, з'єднаною з Польщею. Острозький вважав правильним таке з'єднання церков, яко до нього приступлять і в інших православних країнах".

Від латинської церкви ідеєю унії займалися єзуїти: П. Скарга, А. Антоніо Поссевіно та апостольський нунцій, які єдність церков розуміли не лише як єдність віри і папської влади, але як єдність обрядів, що означало перехід до латинської церкви. Згодом їхня концепція єдності церкви дещо змінювалася. Єзуїти наголошували на юридичному і богословському аспектах, а ієрархи Київської церкви намагалися практично розв'язати питання церковного об'єднання без належного богословського розроблення цієї проблеми.

Наприкінці 1595 р. єпископи Кирило Терлецький і Іпатій Потій поїхали до Риму, де папа Климент VIII проголосив офіційне визнання унії своєю буллою від 23 грудня 1595 р. Нею підтверджувався союз між римо-католицькою церквою та Київською православною митрополією Константинопольського патріархату в межах Польсько-Литовської держави. Це була унія – об'єднання з римським проводом Вселенської церкви, а не з латинською помісною церквою. Зазначимо, що поїздка відбувалася за сприяння польського короля Сигізмунда III.

Коли звістка про унію прокотилася по Україні, її супроводжував досить сильний опір. У широко розповсюдженому відкритому листі князя Костянтина Острозького єпископів було оголошено "вовками в овечій шкурі", які зрадили свою паству, а віруючі закликалися до протесту.

Острозький вступив у антикатолицьку спілку з протестантами і погрожував підняти збройне повстання.

Водночас по всіх українських землях православна знать збирала свої місцеві ради (сеймики), на яких категорично засуджувала унію.

Питання 3. Переходячи до розгляду чергового питання, **пропонуємо студентам** пригадати відомі їм з курсу історії України події щодо роботи Берестейських соборів: православного та уніатського. Аналізуючи відповіді варто звернути увагу на те, що задля розв'язання конфлікту, у 1596 р. у м. Бересті (Бресті) скликався один широкопредставницький церковний собор, проте конфронтація серед учасників призвела до розподілу на два собори: противників унії і прихильників.

Перший очолили львівський єпископ Гедеон Балабан і перемиський єпископ Михаїл Копистенський. Туди входили православні ієрархи з закордону, понад 200 священників, десятки виборчих представників знаті. На чолі світського дорадчого кола мирян став воєвода київський, сенатор князь Костянтин Острозький з сином Олександром.

Уніатський собор (синод) був значно менш чисельним. Він зібрав окрім митрополита (Михайло Рогоза) і чотирьох православних єпископів (Кирило Терлецький – Луцьк, Діонісій Збируйський – Холм, Леонтій Пелчицький – Туров, Іпатій Потій – Володимир), трьох архімандритів, кілька католицьких сановників (3 папських легати) та трьох королівських урядовців.

Спільної мови між соборами знайти не вдалося.

Зрозумівши, що переговори не мають ніякого сенсу, прибічники унії публічно підтвердили свої наміри укласти її.

8 жовтня 1596 р. про це було видано соборну грамоту. Учасники віддали послушенство папі Клименту VIII та його наступникам.

Православний собор одностайно засудив проголошення митрополитом і єпископами унії з Римом та позбавив усіх його учасників духовного сану. Було вирішено домагатися, щоб православна церква користувалася правами, затвердженими королівською присягою; триматися старого, тобто юліанського, календаря.

Так українська церква й суспільство розкололися навпіл: з одного боку – православні магнати, більшість духовенства та віруючих; з другого – ієрархи, підтримувані королем та незначним числом прихильників.

Постанови двох соборів, що одночасно відбулися в Бресті 6–10 жовтня 1596 р., було подано королю Сигізмунду III. Король затвердив ухвали уніатського собору (синоду). Православ'я в Речі Посполитій фактично опинилося поза законом.

Резюмуючи вищезгадані події, констатуємо, що в українських землях виникла ситуація, коли існувала церковна ієрархія без віруючих (уніати) і віруючі без своїх ієрархів (православні).

Відносини між Римом і уніатською митрополією постійно розвивалися. Антинауково вважати, що і внутрішній устрій уніатської церкви, і її відносини з Римом мали б непорушно зберегтися такими, якими вони були у 1595 р. Єпископи, які підписали Артикули унії, так не вважали, про що свідчить її текст (Ст. 31). Пізніші відхилення від Артикулів, поставали не

тому, що їх свідомо порушували, а внаслідок внутрішнього розвитку як власне уніатської церкви, так і її відношення до Риму.